

5. Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007. – 265 с.
6. Яковенко Н. Щоб рухатися вперед, треба заговорити мовою кінця ХХ століття // День. – 2000. – № 9. – П'ятниця, 21 січня.
7. Верменич Я. Мікроісторія як проблемне поле соціогуманітарних досліджень.// Український історичний журнал. – 2010. – № 4. – С. 156 – 8.
8. Яковенко Н. Історик є невільником джерела // Дзеркало тижня. – 2004. – № 42 (517). – Субота, 16 – жовтня.
9. Томпсон П. Голос прошлого: устная история. – М.: Весь Мир, 2003. – 368 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Проскурова Світлана Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: етнологія; усна історія, етнопсихологія, зокрема проблеми етнокультурної ідентичності українців.

УДК 394+364.46:94(477.65)

ВАСИЛЬ НІКІТІН – ОРГАНІЗАТОР УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ

Сергій ШЕВЧЕНКО (Кіровоград)

Аналізуються основні етапи життєвого шляху, подвижницької діяльності на ниві національно-культурного відродження в Єлисаветграді в перші десятиріччя ХХ ст. юриста й педагога, першого голови місцевої "Просвіти" Василя Нікітіна. Окреслюється коло його однодумців, соратників – представників української інтелігенції (громадських діячів, корифеїв театру, педагогів та ін.).

Ключові слова: Василь Нікітін, українська культура, громадська діяльність.

Анализируются основные этапы жизненного пути, подвижнической деятельности в сфере национально-культурного возрождения в Елисаветграде в первые десятилетия ХХ в. юриста и педагога, первого главы местной "Просвиты" Василия Никитина. Намечается круг его единомышленников, соратников – представителей украинской интеллигенции (общественных деятелей, корифеев театра, педагогов и др.).

Ключевые слова: Василий Никитин, украинская культура, общественная деятельность.

The basic stages of a vital way, selfless activity on a field of national-cultural revival in Elisavetgrad in first decades XX century of the lawyer and the teacher, the first chairman local "Prosvidas" Vasilij Nikitin are analyzed. The circle of its adherents, colleagues – representatives of the Ukrainian intelligency (public figures, coryphaeuses of theatre, teachers, etc.) is defined.

Key Words: Vasilij Nikitin, the Ukrainian culture, public work.

У радянську добу було піддано забуттю життєвий шлях, внесок у процеси національно-культурного відродження Центральної України низки

активних громадських діячів минулих століть. Не всім із них присвячено наукові дослідження, краєзнавчі публікації і на 20-му році незалежності України. До маловідомих поки що сьогодні широкому загалу постатей українського руху відносимо Василя Нікітіна. Сто років тому він ухорив до кола відомих краян, котрі, маючи престижну посаду, належне матеріальне забезпечення, велику працездатність, могли в дорадянський час робити успішну кар'єру, піднімаючись шаблями чиновницької еліти. Але свою енергію, ентузіазм, вільний час, нерідко й кошти, вони спрямовували на подвижницькі зусилля у сфері національно-культурного пробудження корінного населення, ризикуючи при цьому тією ж кар'єрою, посадою, матеріальним благополуччям, потрапляючи під поліцейсько-жандармський нагляд, часом утрачаючи й свободу. Маючи блискучу університетську освіту, нагромаджений досвід юридичної роботи, В. Нікітін, прибувши на поч. ХХ ст. до Єлисаветграда (тепер – Кіровоград) не обмежився роботою в окружному суді, увійшовши до кола українських подвижників, гуртуючи навколо себе місцеву інтелігенцію, зробивши вагомий внесок у громадсько-політичні процеси в місті, зокрема в організацію Шевченківських вечорів, створення та діяльність “Просвіти”. При цьому добре сімейне виховання отримали його діти, які змогли себе реалізувати в різних галузях. У сталінську добу Василя Олександровича було репресовано, його ім'я піддали забуттю. У період “хрущовської відлиги” в збірнику творів фундатора українського театру М. Кропивницького публікується кілька його листів до В. Нікітіна в Єлисаветград 1910 р. [1 – 3]. На поч. 1970-х рр. кіровоградський театрознавець М. Смоленчук згадує єлисаветградця в книзі про М. Кропивницького [4], листується з його сином, колишнім політзасланцем Ф. Нікітіним, потрапляє і сам у “неблагонадійні”, відчислюється з КПРС із звільненням з педінституту ім. О. Пушкіна. Реабілітаційна справа В. Нікітіна [5] на сьогодні частково опублікована [6], листи його сина до згаданого письменника в Кіровоград [7 – 8] зберігаються в Держархіві Кіровоградської області, Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї. Ф. Нікітін надсилав листи [9] і спогади [10 – 11], які частково оприлюднила місцева “Вечірня газета” [12]. Деякі матеріали надала Кіровоградському міському літературно-меморіальному музею І. Карпенка-Карого донька Василя Олександровича Тетяна Нікітіна (Станіславська) [13 – 16]. Інтерес являють публікації в Єлисаветградському “Голосе Юга” [17 – 18]. Інформацію про окремі сторінки біографії В. Нікітіна та його сина Фауста [19] оприлюднено в добу незалежності практично лише в кількох краєзнавчих статтях. У цій публікації ми робимо першу спробу проаналізувати головні етапи життєвого шляху знаного свого часу громадського діяча, охарактеризувати його внесок у процеси національно-культурного відродження, окреслити коло зв'язків з відомими діячами вітчизняної та регіональної історії.

В. Нікітін народився 1868 р. у Полтаві в сім'ї росіянина, помічника земського бухгалтера, який, за спогадами сина, отримавши за 35 років служби орден Володимира 4 ст., набув права дворянства. Мати була українкою,

донька службовця, рано померла, після чого Нікітіни перебралися до Вязьми на Смоленщину. Василь закінчив місцеву гімназію, юридичний факультет Московського університету. У столиці захопився музикою, на слух грав на фортепіано українські та російські пісні, уривки з опер, співав у студентському хорі. Працював кандидатом на судову посаду, доки дістав призначення міським суддею до Гжатська. У цей час вийшли його брошури з історії Дорогобужа та Гжатська. Василь Олександрович захоплювався Т. Шевченком, любив природу України, де проводив літні відпустки [7, арк. 2].

Заарештований у сталінську добу, В. Нікітін у Зінов'євському (тепер – Кіровоград) ДПУ повідомив, що в травні 1903 р. “виїхав до м. Єлисаветграда на Україну, оскільки дуже скучав за рідним краєм. Тут служив членом окружного суду по цивільному відділенню до 1911 р. ... Ще в Гжатську і Полтаві я сильно захопився українською літературою, читав багато про український народ і його культуру, так що через кілька років я став конкретно шукати собі однодумців, разом з котрими мені хотілося боротися за відродження українського народу проти царизму” [5]. Невдовзі юрист познайомився з українськими діячами: фундатором артільної справи М. Левитським та колишнім членом старокиївської Громади (там найближче зійшовся з В. Антоновичем, О. Русовим, Ф. Вовком, М. Драгомановим) і політзасланцем П. Михалевичем та іншими городянами, з якими, за спогадами Василя Олександровича, влаштовували нелегальні бесіди й читання, направляли агітаторів на село, збирали гімназистів, які цікавилися національним питанням. Більшість зазначених заходів відбувалася вдома в їхнього організатора В. Нікітіна на Олександрівській (тепер – Володарського) вулиці. “Це було приблизно 1904 р. Пізніше з’явилося багато української революційної літератури, котру цензура не перевіряла, і я цією літературою тоді посилено цікавився. Читав я журнали, газети, а часом доводилось бувати і на нелегальному зібранні. Так що... я брав деяку участь в революції 1905 р.” – повідомляв слідчому ДПУ арештант [5].

Суддя познайомився з корифеям національної сцени Саксаганським, Садовським, актором Сусловим, які майже щорічно приїжджали до Єлисаветграда на гастролі. Кілька разів бував у В. Нікітіна фундатор українського професійного реалістичного театру М. Кропивницький, обговорюючи з ним проблеми українського культурного руху в умовах царату. Востаннє він завітав до елисаветградця 1910 р. під час Шевченківського вечора [7, арк. 7]. Тоді цей публічний захід проводився другий рік поспіль. Отримані кошти мали передаватися до фонду спорудження пам’ятника Кобзареві в Києві. Організатор заходів В. Нікітін як держслужбовець не міг офіційно засвідчити свою роль у цьому. Тож відповідальним розпорядником лекції-концерту став лікар П. Михалевич [20]. Для оформлення театру в національному стилі Василь Олександрович організував придбання в Полтавському губернському земстві виставки ткацьких і гончарних експонатів, де їх можна було придбати. Він запросив до

участі в заході М. Кропивницького, який у відповідь сповіщав про намір після виступів у Саратові й Києві на Шевченківських вечорах приїхати до Єлисаветграда (прохаючи не зустрічати його, оскільки не любив “помпи”), передавав щире вітання дружині В. Никітіна (“Що московка – байдуже, аби щира душа”) [1 – 3]. 16 березня Шевченківський вечір відкрився лекцією Василя Олександровича про життя і творчість Кобзаря, після чого хор Островського за участі всіх охочих, які вийшли на сцену, виконав “Заповіт”, котрий зала слухала стоячи (крім поліції) [7, арк. 6]. Окрасою вечора стала декламація М. Кропивницьким творів “Думи” і “Чернець”. Другий рік на Шевченківському вечорі декламувала киянка Н. Дорошенко. Акторка Київської опери Лозинська виконала романс “Айстри” на музику Лисенка, успіх мали Фурдецький (тенор), а також Задорожний, пролунала італійська арія [21]. Виставку ж українських гончарних і ткацьких виробів розпродали охочим, кошти від чого також пішли до фонду побудови пам’ятника Т. Шевченку. Додамо, що попереднього року в такому вечорі брали участь Старицька-Черняхівська, з якою організатор тоді й познайомився, та Стешенко [5]. Ці заходи стали фактично публічним виявом українського руху, ілюстрацією прагнення інтелігенції до пробудження історичної пам’яті народу, зразком концентрації національних культурницьких сил, громадськості навколо імені Кобзаря.

Тож надалі губернатор заборонив проведення вечорів. А фактичного їхнього організатора Никітіна поставили перед вибором – залишити громадську діяльність або державну службу. Юрист вибрав друге, ставши нотаріусом, який не перебував під таким жорстким контролем, як працівник суду. У держархіві області зберігається 44 справи фонду нотаріуса В. Никітіна за 1911 – 1919 рр., у яких містяться документи про нотаріальні дії, алфавітні реєстри, річні звіти контори [22]. Українофільську діяльність Василь Олександрович проводить удома, організовуючи четвергові літературно-музичні зустрічі (журфікси), на яких бували актори П. Саксаганський, М. Заньковецька, Л. Ліницька, І. Мар’яненко, Суслов, майбутній соліст Петербурзького театру муздрами Д. Журавленко, М. Левитський, учитель гімназії С. Маклецов, викладачі комерційного училища А. Шафонський та К. Шило (з дружиною – донькою композитора М. Лисенка Галиною), який гарним басом виконував романси, українські пісні. На зібраннях за участі гімназистів-старшокласників та робітників найбільшого заводу Ельворті критикувалися дії царського уряду, обговорювалися легальні заходи боротьби проти утисків української культури [7]. 1913 р. В. Никітін уходить до ініціативної групи з організації українського літературно-музично-драматичного товариства імені М. Кропивницького “Рідна хата” [23]. Губернатор не дозволить його створення, хоча ще й на поч. 1917 р. керівник згаданої групи М. Левитський знову порушував це питання [24]. Нотаріус був членом [25], заступником і головою батьківського комітету громадської

жіночої гімназії. Він у своїй нотаріальній конторі 1916 р., зокрема, приймав пожертви для підтримки бідних учениць.

Події 1917 р. дали можливість еліті корінного населення вести просвітницьку, культурно-освітню, політичну діяльність уже на легальних засадах. В. Нікітін (у списках відкритого місцевого жандармського архіву значився політично неблагонадійним українським соціалістом [7]) згадував, що з цього року вчителював, викладав, головним чином, українську мову. У нього на квартирі збиралися зацікавлені національним рухом (культурною і революційною складовою) М. Левитський, П. Михалевич, К. Шило, М. Панасевич, Л. Свердловський, В. Бульба, Романчук, актори української трупи Мар'яненко, Ліницька, Петляшенко, Верховинець, кілька робітників і студентів. У листопаді Василь Олександрович став першим головою Єлисаветградської “Просвіти”, у якій активно працювали повітовий інструктор Центральної ради, редактор газети “Новий шлях” О. Семененко, син І. Карпенка-Карого Ю. Тобілевич, М. Панасевич, Н. Приходько, Журавський, Прищепенко Урсатьєв та ін. [5].

На поч. 1918 р. Василь Нікітін від імені “Просвіти” закликає через газету “Голось Юга” городян жертвувати гроші й книги, влаштовувати лекції, спектаклі, читання зі світловими картинками (діафільми) для розвитку національної свідомості українських військовиків, пояснення значення поточного моменту в житті УНР, її відносинах з Росією. Молода армія мала виховуватися в патріотичному дусі, знати ідеали, за які повинна боротися проти більшовиків після століть національного гніту. Пожертви приймалися в конторі нотаріуса Нікітіна й штабі Українського полку на Московській (тепер Дзержинського) вулиці напроти Думського провулку (тепер – майдан Кірова) [17]. “Просвіта” створила український хор, бібліотеку, читальню, організувала курси вивчення рідної мови, постановку п'єс. У концертах активну участь брали К. та Г. Шило. Після того, коли “артільний батько”, член Центральної ради, один з очільників українського відродження в Єлисаветграді М. Левитський перебрався до Києва, В. Нікітін зайняв його місце гласного в міській думі, як наступний у списку кандидатів за пропорційної системи виборів. Уперше в протоколі засідання думи він згадується 29 березня 1918 р. [26, арк. 86]. Зазначимо, що серед гласних цього скликання, обраних влітку 1917 р., значаться Ю. Тобілевич, учень О. Потєбні, педагог В. Харцієв, Л. Панасюк (у 1918 р. – в. о. міського голови), колишній народоволець О. Тарковський (батько й дід майбутніх поета й кінорежисера Арсена та Андрія Тарковських). 29 квітня в залі “Просвіти” (будинок дворянства по вул. Петрівській, тепер – Шевченка) Василь Олександрович виступив з лекцією “Про українську культуру”. Він зазначив факт існування українських культури, мови (поряд з італійською і французькою – наймелодійні у світі), творчості, науки та мистецтва, які жили, незважаючи на донедавні утиски з боку російського уряду. Починаючи з XVI ст., за твердженням “просвітянина”, українське суспільство було значно

освіченішим російського, гетьмани за освітою стояли значно вище царів. На думку лектора, Шевченко є величнішим із світових геніїв, як поет він був вищим Пушкіна і Міцкевича за близькістю до народу, байкар Глібов переважає Крилова, Карпенко-Карий за талантом дорівнює Островському, поет Олесь нагадує Надсона, українські живописці (Пилипенко, Кричевський, Васильківський, Ге, Рєпін, Кульчицький, Шевченко) – одні з перших у Європі [18]. З приходом гетьмана Скоропадського до влади Василь Олександрович передає керівництво “Просвітою” Ю. Тобілевичу, продовжуючи активну участь у діяльності організації, зокрема, керує її хором.

За денікінців у Нікітіна зробили обшук з вилученням кращих українських видань. Із установами радянської влади він викладає українську мову й суспільствознавство в кавалерійській і соціально-економічній школах. Голодного 1921 р. він улаштувався зав. Любомирською трудшколою Новоукраїнського району, викладав українську мову й правознавство в Добровеличківці, де поховав померлу від голоду дружину Наталію. Із січня 1923 р. викладає українську мову в Єлисаветградській сільгоспшколі. Робить спроби з 1927 р. налагодити краєзнавчу роботу в Зінов’євську через організацію гуртків при історичному музеї та 5-ій трудшколі, співробітництва з гуртками 4-ї трудшколи й педтехнікуму, створення наукового товариства за порадою академіка Єфремова. Став секретарем філії музичного товариства ім. Леонтовича [5].

В. Нікітін листується з працівником Академії наук, колишнім своїм колегою по суду в Єлисаветграді О. Тулубом з приводу видання власних спогадів про М. Кропивницького, які й побачили світ 1928 р. у збірнику “За сто літ”, передає йому для друку свій переклад з російської українською мовою історії революційного руху в Зінов’євську, написаної О.Тарковським. Педагог відвіз до Києва професору Руліну свій рукопис з історії українського театру на Зінов’євщині, з яким ознайомилися С. Єфремов і вдова І. Карпенка-Карого С. Тобілевич. Там він бачив К. Шила, Старицьку-Черняхівську. У Зінов’євську зустрівся з М. Левитським, П. Саксаганським [5].

Коло спілкування, факти життя освітянина за останні десять років стали підставою для його затримання окружним ДПУ 01.10.1929 р., коли, зокрема, було вилучено, як йшлося в протоколі обшуку, складеному напівграмотним чекістом: “1) Оповідання з Української історії за редакцією Коваленка Гр. 2) Незабутні за редакцією С. Петлюри за 1918 р. 3) В зацігу Укр. культури Відавніцтво одеської Української Національної Ради. 4) Книжка на німецькій мові “Трезуб” Україна. 5) Посланіє Євангелісту Демяну Бедному. 6) Грамота “до всього Українського народу”. 7) Статут Української “Просвіти”. 8) Загальний зшиток та 9) Історія Українського народу [... листи до гр-на Нікітіна]” [5, арк. 1]. Узявши пояснення в заарештованого, уже 4 жовтня відділ Зінов’євського ДПУ, “розглянувши матеріали про злочинну діяльність Нікітіна В.О., яка знайшла свій вираз у нелегальному зв’язку з українськими шовіністичними елементами і групуваннями їх з К. р. метою і вбачаючи у

вказаних діяч наявність ознак злочинів ... і що ... є достатньо підстав для відкриття кримінальної справи, а тому... Постановив: Вказану справу взяти в своє провадження і розпочати попереднє слідство за ознаками злочинів...". Пішли допити і вже 4 січня 1930 р. в обвинувальному висновку згадувалися зв'язки підслідного з Шилом, Шарим, Прищепенком, Карпенком-Карим, Кропивницьким, Садовським, Черняхівською-Старицькою, Ю. Тобілевичем, Тележинським, Левитським, вчителями ("в минулому активними петлюрівцями") Скрипкою і Задиракою. Зауважувалося, що за політичними поглядами Нікітін відносився до УПСФ, очолював міську "Просвіту". Констатувалося, що в приватних розмовах із колегами він виправдовував професора УАН Єфремова (на якого здійснювалися гоніння з боку влади), критикував недостатність процесу українізації, виступав проти узурпації партією влади (для життя в розкоші за рахунок експлуатації інших), яка фактично без виборів нав'язувала кандидатури неграмотних і неосвічених людей, відмовився підписатися під вимогою закриття собору [5].

Звинувачений в українській діяльності, відбув заслання, не отримавши права жити в УРСР. Тому оселився неподалік у Білгороді. Василь Олександрович уважав, що дощі з Полтави й Харкова передавали йому привіт з рідної землі, коли доходили до Білгорода [13], де й помер 1942 р. Реабілітація прийшла лише через 52 роки.

Залишили свій слід в історії діти В. Нікітіна. Фауст Васильович (1894 – 1992) навчався в гімназії в одному класі з майбутніми лауреатом Нобелівської премії, Героєм Соціалістичної Праці, академіком Г. Таммом, членом-кореспондентом АН СРСР, лауреатом Держпремії СРСР, кавалером ордена Леніна М. Чеботарьовим, академіком ВАСГНІЛ, першим директором Державного біологічного музею ім. К. Тимирязева Б. Завадовським, став кавалером ордена св. Анни 4 ст. за хоробрість у боях Першої світової війни [27], генетиком, зоологом-селекціонером, лауреатом Держпремії СРСР, автором низки наукових праць. Він згадував, що як музейний працівник наприкінці 1920-х рр. він виявив на зарослому Биківському цвинтарі (який за рішенням міськради мали знести для влаштування тут сільгоспвиставки) поховання матері й сестри Карпенка-Карого, які після цього були перенесені до хутора Надія [9]. Довелося зазнати Нікітіну-молодшому й арешту, тортур у Зінов'євській в'язниці, заслання за "антирадянську діяльність", реабілітований 1956 р. [11; 13].

Молодший син Юрій Нікітін, учень театрального режисера й педагога Л. Курбаса в театрі "Березіль", викладав у Київському театральному інституті ім. М. Лисенка, працював на кіностудії ім. О. Довженка, організував свій український драмтеатр у Харкові, 1938 р. репресований (третій у сім'ї), за "шпигунство" відправлений на п'ять років до Магадана, через два роки загинув [28]. Молодша донька В. Нікітіна Тетяна закінчила муздрамінститут, вийшла заміж за Юрієвого товариша К. Станіславського, який став заслуженим діячем мистецтв УРСР, працював у Маріїнському держтеатрі,

головним режисером муздрамтеатру – в Житомирі. Фах учительок мали доньки Василя Олександровича Ніна й Марія (остання мешкала в Добровеличківці) [5, арк. 24–25].

Василь Нікітін зробив вагомий внесок в організацію українського, просвітницького, краєзнавчого руху в місті на Інгулі. Понад 90 років тому серед умов функціонування національної армії називав її натхненність любов'ю до своєї батьківщини. Саме синівська любов до Вітчизни надихала Василя Олександровича на невтомну подвижницьку громадську діяльність. Сьогодні ім'я просвітянина, юриста, педагога, пошуковця, мемуариста повертається із забуття. Воно заслуговує на вдячність кіровоградців у незалежній Україні, увічнення пам'яті в назві вулиці, меморіальній дошці, музейній експозиції, премії для юристів. У перспективі більш детального вивчення вимагають іноєлисаветградські періоди життя сім'ї у 1913 (–?) та 1921 – 1922 рр., творчий шлях театрала Ю. Нікітіна.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лист М. Кропивницького до В. Нікітіна, 30 січня 1910 р. (х. Затишок) // Кропивницький М. Твори в шести томах. – К.: Держвидав художньої літератури, 1960. – С. 569–570.
2. Лист М. Кропивницького до В. Нікітіна, 5 лютого 1910 (х. Затишок) // Кропивницький М. Твори ... – С. 571.
3. Лист М. Кропивницького до В. Нікітіна, 18 лютого 1910 (х. Затишок) // Кропивницький М. Твори ... – С. 571.
4. Смоленчук М.К. Марко Кропивницький і його рідний край. – К.: Мистецтво, 1971. – 76 с.
5. ДАКО (Державний архів Кіровоградської області). – Ф. П-5907. – Оп. 2 р. – Спр. 6044.
6. Шевченко С.І. Свідчення Василя Нікітіна // Кіровоградський краєзнавчий вісник. – Вип. 1. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2007. – С. 86–90; його ж. Зі слідчої справи В.О. Нікітіна // Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. – Вип. 2. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2008. – С. 92–96.
7. ДАКО. – Ф. Р-6976. – Оп. 1. – Спр. 60.
8. ДАКО. – Ф. Р-6976. – Оп. 1. – Спр. 453.
9. КОКМ (Кіровоградський обласний краєзнавчий музей). – КОМ Інв. № АІ-6564.
10. КОКМ. – КОМ Інв. № АІ-9647.
11. КОКМ. – КОМ Інв. № АІ-9650.
12. Любарський Р. Ф. Нікітін. Спогади про Єлисаветград // Вечірня газета (Кіровоград). – 1991. – Січень – лютий. – № 1–5.
13. КМЛМ (Кіровоградський міський літературно-меморіальний музей) І.К. Карпенка-Карого. – Спогади Т. Нікітіної від 1997 р.
14. КМЛМ І.К. Карпенка-Карого. – КМЛМ – КН. 2716. – Фо-289.
15. КМЛМ І.К. Карпенка-Карого. – КМЛМ – КН. 2716. – Фо-290.
16. КМЛМ І.К. Карпенка-Карого. – КМЛМ – КН. 2719. – Фо-292.
17. Никитин В. Письмо в редакцию // Голось Юга. – 1918. – 14 января.
18. Н. П. Лекция В.А. Никитина “Об украинской культуре” // Голось Юга. – 1918. – 1(14) мая.
19. Бонфельд С. Фауст Нікітін. Шляхетно – впродовж довгого життя // Єлисаветградська гімназія. – Кн. 1. – Кіровоград, 1997. – С. 114–115; Босько В. Кролики

для диктатури пролетаріату, або елисаветградський Фауст у місцевій катівні // Історичний календар Кіровоградщини на 2009 рік. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2008. – С. 24–28; Михайлюкова Л. Тернистий шлях, щаслива доля // Народне слово. – 2004. – 20 липня. – С. 4; Степанов В.М. В. Нікітін – жертва сталінського терору // Кіровоградщина на зламі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи. – Кіровоград, 1999. – С. 85–87; Шевченко С.І. Перший голова міської “Просвіти” // Лицарі українського степу: Збірка статей (1983 – 2008 рр.). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 69–270.

20. Голось Юга. – 1910. – 14 марта.
21. Шевченковский вечер // Голось Юга. – 1910. – 18 марта.
22. ДАКО. – Ф. 224. – Оп. 1.
23. Голось Юга. – 1913. – 6 октября.
24. Голось Юга. – 1917. – 14 февраля.
25. Голось Юга. – 1906. – 20 сентября.
26. ДАКО. – Ф. 18. – Оп. 1. – Спр. 578. Див. також: Голось Юга. – 1918. – 23 марта.
27. Голось Юга. – 1915. – 27 ноября.
28. Тарковская М. Осколки зеркала. – 2-е изд., доп. – М.: Вагриус, 2006. – 416 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шевченко Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми історії Центральної України XIX – поч. XXI ст.